

# اخبار آستانه در «شرق ایران»

## نمونه اخبار «شرق ایران»

### تولیت

تغییر متولی آستان قدس در سال های آخر قاجاری یکی از دلایل بی ثباتی در اصلاحات و تشکیلات آستانه است و چالش ها در حرم و موفقیتش مرتباً بیشتر می شود. در این دوره «شرق ایران» که نقد هایش را با توجه به قانون مشروطه با آزادی بیشتر قلم می زند، متولیان را زیر ذره بین دارد و به طور مرتب درباره آن می نویسد. این نشریه در جمادی الاول ۱۳۳۷ گزارشی بر اقدامات مرتضی قلی طباطبایی چنین می نویسد:

«نظری به آستان قدس: باز موقع آنتریک و اغفال مردم فرارسیده... امروز کار آستانه به جایی رسیده که هر مسلمان غیرتمندی به حال حاضر آن رقت می نماید. امروز دیگر نمی شود به نام اصلاح ثلث حقوق موهومی خادم فقیر و فراش فقیر را کسر گذاشته به عنوان تکلف، انعام و هزاران عناوین دیگر به چهار نفر گردن کلفت داده برای ادامه خراب کاری های خود یارتی و طرف دار درست نمود. زحمت نکشید. کارها طور دیگری است. حتی همان خادم و فراش فقیر هم می دانند و فهمیده اند که آستانه به این حرف های پوچ اصلاح نمی شود. هیچ گاه موظفین آستانه از عهده اصلاح برنخواهند آمد...»

ای مردم بدبخت گول نخورید. کسی که آستانه مقدسه رضوی علیه السلام را به این روز سیاه نشانیده، اصلاح کن نخواهد بود، فقط خیال دارد به اظهار حس اصلاح طلبی شما را اغفال کرده، وقت خود را بگذارد.

ای خدام اگر مرض نداشتید و واقعا به حال آستانه رقت کرده، می خواهید آستانه اصلاح شده و فقرای آستانه از صدمات و فشارهای چپاولچی ها خلاص شوند از دولت تمنا کنید. درخواست نامید و به هر ترتیب و شکلی ممکن است دولت را مجبور کنید اصلاحات و رفع خرابی های آستانه را به عهده یک قهرمان شجاع، یک مرد کارآمده، یک نفر بی طمع فعالی مانند ایالت محبوب خراسان واگذار کرده و او آستانه را اصلاح شده بخواند و الا روزی روزگاری کارها بدتر و سخت تر شده، در سنه آتیه هم چیزی به جا نخواهد بود.»

### کارکنان

«شرق ایران» همچنین در شماره رجب ۱۳۳۶ قمری (اردیبهشت ۱۲۹۷) به قلم رفعت التولیه پشت صحنه برخی تصمیمات اعضای تشکیلات آستان قدس را بر ملا می کند و مسئول اوضاع نامناسب را مرتضی قلی خان معرفی می کند. رفعت التولیه در این مقاله می نویسد:

«آقایان اعضای آستانه مقدسه، چندی است آقایان اعضای آستان قدس جلساتی ترتیب داده و مشغول بعضی آنتریک ها هستند.

چون اغلب - بلکه تمام- این آقایان محترم مستأجرین املاک موقوفه می باشند، آخر سال که می شود با آنکه نهایت خصومت را با هم دارند، یکدیگر را اطلاع داده و تشکیل جلسات می دهند و در ضمن ملاقات مشغول تقیید تولیت وقت شده، بدون ملاحظه نسبت های خالی از حقیقت به شخص تولیت داده، می خواهند حضرت معظم را به این واسطه تهدید کرده، از پرداخت مال الاجاره ملزمی خود معاف شوند.

چنانچه همین کسانی که امروزه متفق شده اند آن هایی هستند که بر علیه هم سال گذشته به مرکز تلگرافات کرده، به بهانه اصلاح خواهی دزدی های یکدیگر را گوشزد هیئت دولت نمودند، ولی نقدا جهت حیف و میل ملزمی های خود با هم اتفاق کرده، برای انجام مقاصد سوء نسبت های غیرواقع به آقای متولی باشی می دهند.

اگر به حرکات خود ادامه دهند، بدون ملاحظه اسامی ایشان را با صورت بدهی آن ها برای اطلاع عموم منتشر خواهیم کرد.»

### املاک آستانه

رفعت التولیه همچنین باتوجه به شکایات متعددی که از وضعیت اجاره املاک آستانه در این دوره می شود، تلاش می کند با درج برخی مطالب روشنگری کند. او بارها مورد عتاب مسئولین آستانه نیز قرار می گیرد، ولی مدام در روزنامه اش داد اصلاح خواهی دارد. برای نمونه در شماره ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۳۶ (۱۸ فروردین ۱۲۹۷) مزایده املاک آستانه و اجاره آن به افراد خاص را دلیل خرابی های آستانه می داند و می نویسد:

«نظریه به آستان قدس رضوی، مزایده املاک آستانه با بزرگ ترین علت خرابی های وارده:

آنچه تاکنون از املاک آستانه به طور مزایده اجاره داده شده، مطلقاً دو صورت داشته، علی الظاهر موافق یا قانون مزایده و در باطن بر ضرر آستانه و صرفه مستأجر اجاره نامه مهر و به امضا رسیده است.

درست تأمل کنید، جای حیرت و تأسف اینجا است، بعضی از املاک هم که اجاره آن مقتضی شده یا مستأجرین واگذار کرده اند یا خیابان فسخی جهت آستانه به هم رسیده است، بدون آنکه اعلان مزایده بدهند به اشخاص معینی اجاره داده و املاک را تصرف کرده اند.»

### دارالشفای آستانه

دارالشفای آستانه که یکی از ارکان مهم و پربرامجه این دوران است، گلایه های بسیاری از زائران و مجاوران را به دلیل خدمات به همراه داشته است. به نحوی که از سوی دربار بارها متولیان آستانه مورد بازخواست قرار می گیرند. مطبوعات و اسناد از اوضاع نابسامان آن مطالب بسیار نوشته اند. اما روزنامه «شرق ایران» در دوره تولیت ظهیرالاسلام که ظاهراً با اقداماتش موافق بوده است، درباره اوضاع دارالشفای در شماره ۲۴ ربیع الثانی ۱۳۳۸ (۲۵ دی ۱۲۹۸) می نویسد:

دارالشفای مبارکه: «امور دارالشفای مبارکه که نهایت نظم است و به طور دلخواه از مرضی نگهداری و پرستاری می شود. موافق اطلاعات حاصله از اثر جدید آقای دکتر مزین السلطان دارالشفای یک منظره فرحناکی را پیدا کرده فقط نقصانی که دارد یک مبلغ کسر بودجه ماهیانه است.

از اصلاح خواهی تولیت جلیله وقت چنین انتظار داریم به هر نوعی که مقتضی باندند کسر بودجه دارالشفای را درست و آتیه آن را تأمین فرمایند.»

سید مهدی سید قطبی روزنامه نگاری در خراسان در دوره قاجار با انتشار روزنامه «ادب» به مدیریت مسئولی و نگارندگی ادیب الممالک قراقرانی در ۴ رمضان ۱۳۱۸ (۵ دی ۱۲۷۹) در مشهد آغاز و تا پایان این دوره تاریخی، یعنی تا سال ۱۳۴۴ قمری (۱۳۰۴ خورشیدی) حدود چهل روزنامه و مجله در این خطه چاپ و منتشر شده است. از این میان اما تنها یک نشریه روزانه به نام «شرق ایران» است که به صاحب امتیازی، مدیریت مسئولی و سردبیری رفعت التولیه از کارکنان آستانه مقدسه، بیشترین و معتبرترین اخبار درباره آستان قدس را انتشار داده است. از این جهت تولیت «شرق ایران» که انتشارش در اواخر سال ۱۳۳۳ قمری (پاییز ۱۲۹۴ خورشیدی) در مشهد شروع شد، بهترین و موثق ترین منبع اطلاعاتی عمومی در خصوص آستان قدس رضوی در دوره قاجار محسوب می شود. در این گزارش نگاهی داشته ایم به این روزنامه و برخی از مهم ترین اخبارش.



در مجموع روزنامه «شرق ایران» یکی از روزنامه های بسیار مهم عصر مشروطه است که بیشترین حجم اخبار را از آستانه پوشش داده است. این نشریه در دوره تولیت مرتضی قلی خان به شدت اوضاع آستانه را نقد اما در دوره تولیت ظهیرالاسلام، نقدهای معتدل تری چاپ می کند. متأسفانه به دلیل در دست نبودن بسیاری از شماره های روزنامه، موضع گیری آن درباره چالش های بزرگی مثل کم شدن قرآن روی ضریح مطهر در دوره ظهیرالاسلام به طور مستند مشخص نیست؛ در حالی که طبق اسناد موجود مشخص است که رفعت التولیه در ماجرای کم شدن این قرآن اقدامات تولیت را تمجید و پدید آمدن آن را از اقدامات مثبت متولی می داند. از نظر «گلشن آزادی»، از روزنامه نگاران بنام مشهدی، نوشته های روزنامه «شرق ایران» است که زمینه اصلاحات بعدی آستانه - به ویژه کشیک های آستانه - را به وجود می آورد.



تصویری از مرتضی قلی خان طباطبایی نائیبی در دوره پهلوی اول عملکرد او که چهار دوره متولی آستان قدس بود بسیار مورد انتقاد روزنامه «شرق ایران» بود.



هیچ تصویری از رفعت التولیه در دست نیست و جز شناسنامه روزنامه «شرق ایران»، تنها جایی که می توان از او نامی یافت، اسناد مالی آستان قدس است در این اسناد نام رفعت التولیه در میان مواجب بگیران آستانه دیده می شود.

«شرق ایران» در سال های آخر شاهنشاهی قاجار چاپ می شود. در این دوره وضعیت آستانه مقدسه رضوی، همچون وضعیت دیگر نقاط کشور، نابسامان است و متولیان آن بی دربی عوض می شوند. در دوره انتشار همین روزنامه، تولیت حرم مدام بین ظهیرالاسلام و مرتضی قلی خان طباطبایی نائیبی ردوبدل می شود. آستانه نیز با چالش های متعددی روبه روست و حتی بسیاری از خدام و کارکنان آن به وضع نابسامان معترض اند. رفعت التولیه که از سال ها قبل برای جراید مختلفی چون خورشید، نوس و نوبهار مطلب نوشته است، روزنامه «شرق ایران» را تأسیس می کند تا علاوه بر اخبار ملی و محلی، فضایی رسانه ای را برای اصرار بر اصلاحات در آستانه نیز ایجاد کند.

شماره های موجود «شرق ایران» و خاطرات گلشن آزادی به ما می گوید که رفعت التولیه از روزی که در سال ۱۲۹۴ خورشیدی مدیر روزنامه شده است، یک تنه و بی پروا فریاد اصلاح خواهی را بلند کرده، مخصوصاً چون خودش از صاحب منصبان آستان قدس بوده است و به خرابی تشکیلات آستانه واقف بوده، اصلاحات این آستان را وجهه همت قرار داده و مقالات مؤثر بلایی نوشته است. گلشن آزادی می گوید: در همان سنواتی که املاک و منافع آستانه مانند گوشت قربانی مورد استفاده عده ای از سران آستانه بود، او املاک موروثی خود را می فروخت و صرف انتشار روزنامه ای می کرد که از آن جز فریاد اصلاح خواهی و وطن پرستی چیزی شنیده نمی شد.

### «رفعت التولیه» کیست؟

نام کامل رفعت التولیه، میرزا آقا حسینی امیر شهیدی است که برای سال ها از صاحب منصبان کشیک آستان قدس (فراش باشی ثالث) است و همه خانواده اش نیز در آستانه صاحب پست و رتبه هستند. او نه تنها صاحب امتیاز «شرق ایران» است که مدیریت مسئولی، سردبیری و حتی نویسندگی برخی اخبار آن را نیز برعهده دارد. بیشترین اخباری که از آستان قدس در این نشریه درج شده است، به قلم خود، رفعت التولیه است. او همچنین از طرف داران کلنل پسیان است، برای همین پس از شهادت پسیان (۱۱ مهر ۱۳۰۰) دستگیری می شود اما با فرار و پناهنده شدن در حرم، نجات پیدا می کند.

شرق ایران در اواخر صفر ۱۳۴۰ قمری (اوایل آبان ۱۳۰۰) پس از شش سال انتشار تعطیل می شود و رفعت التولیه پس از این تعطیلی به ناچار چند ماهی از صحنه مطبوعات دور می ماند تا زمانی که احمد بهمنیار (احمد دقان) امتیاز روزنامه «فکر آزاد» را می گیرد و از او دعوت می کند تا مدیریت مسئولی این روزنامه را عهده دار شود؛ نخستین شماره «فکر آزاد» ۲۴ شوال ۱۳۴۰ (۲۹ خرداد ۱۳۰۱) منتشر می شود. این همکاری دو سال دوام دارد تا اینکه بهمنیار عازم تهران می شود و «فکر آزاد» را هم با خود می برد تا نخستین شماره سال سوم این نشریه را در روز چهارشنبه ۲۰ عقرب (مهر) ۱۳۴۳ در تهران طبع کند. بعد از این اتفاق رفعت التولیه دوباره از صحنه مطبوعات خارج می شود و دیگر از او خبری نیست تا در روز چهارشنبه ۶ مرداد ۱۳۳۷ خورشیدی، فوت می کند. گلشن آزادی که سال ها همکار رفعت التولیه بوده است، چند روز بعد دو صفحه از نشریه خودش را به مقاله ای درباره او اختصاص می دهد و از افکار سیاسی و اجتماعی او می گوید و اینکه «معتقد به آزادی خواهی و وطن پرستی بود.»

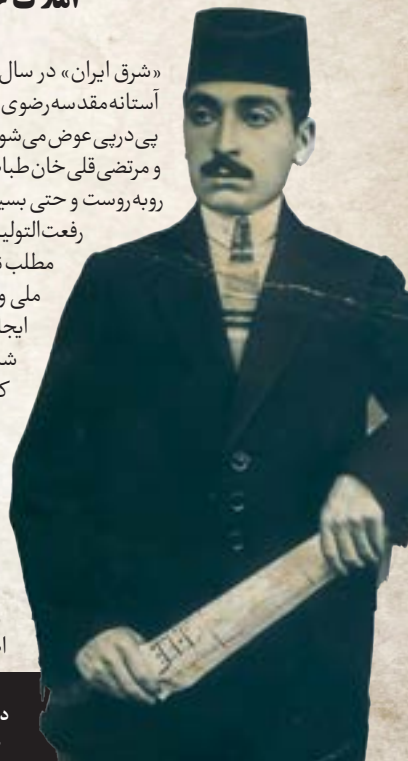
### «شرق ایران» چطور به طبع می رسید؟

«روزنامه» عنوانی عمومی است برای هر نشریه ای که در روزگار قدیم منتشر می شده است. از این جهت «شرق ایران» که هفته ای یک مرتبه طبع و نشر می شود، در عمر شش سال و اندی خود، از ۱۳۳۳ تا ۱۳۴۰ قمری موفق می شود حدود سیصد شماره چاپ کند که شماره های پراکنده ای از آن تاکنون به دست آمده است. بیشترین شماره این نشریه (تعداد ۸۲ شماره)، هم اکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است.

روزنامه «شرق ایران» کارش را در سرای ملک التجار در بالاخیابان شروع می کند و با تیراژ سیصد نسخه و چاپ سربی در چاپخانه خراسان منتشر می شود. بنا بر اطلاعاتی که از شماره ۴ این نشریه منتشره در ۲۰ بهمن ۱۲۹۴ به دست می آید، قیمت هر تک نسخه آن در سال اول پنج شاهی است اما این قیمت برای اطفال مدارس مشهد خیلی کمتر است و آن ها می توانند هر نسخه را پس از کسر ثلث قیمت آن دریافت کنند. دیگر مشهدی هم می توانند با دوازده تا بیست قران اشتراک سالیانه آن را داشته باشند، مشخص نیست این تفاوت قیمت مربوط به محل سکونت آن هاست یا مسئله دیگری در آن دخیل است؛ به هر ترتیب آن ها با این مبلغ می توانستند کل نسخه های چاپی ایران هزینه اشتراک سالیانه بین چهارده تا ۲۵ قران است و در خارج کشور هم باید بین سه تا پنج منات برای این مدت بپردازند. بهای اعلانات یا همان تبلیغات هم در این روزنامه برای هر سطر یک قران است.

«شرق ایران» خود را جریده ای سیاسی، علمی، ادبی، اخلاقی و اخباری معرفی می کند، برای همین در بسیاری از مقاله های خود به اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران پرداخته است. در «شرق ایران» علاوه بر اخبار داخلی، اخبار کشورهای آسیایی و اروپایی و جنگ جهانی اول نیز نوشته شده است. این نشریه همچنین به واسطه حضور بیگانگان آزادی ایران را در خطر می داند، لذا از مسئولان کشوری درخواست برخورد قاطع با آن ها را دارد؛ علاوه بر این طرف دار کارگران است و خود را وابسته به حزب ملی می داند که بیش از هر چیز «رویه ای ضد انگلیسی» دارد. این رویه را می توان در یکی از گزارش های کنسولگری انگلیس در مشهد نیز دید. در یکی از این گزارش ها آمده است که «روزنامه شرق ایران، ایرانیانی را که به کنسولگری رفت و آمد دارند، به مرگ تهدید می کند.»

در بخش اخبار، «شرق ایران» علاوه بر اخبار مشهد و سایر شهرهای خراسان، گاهی اوقات وقایع آستان قدس را نیز پیگیری می کند و برخی از رویداد های آن را می نویسد. این رویه را نمی توان در هیچ یک از نشریه های منتشره مشهد در دوره قاجار دید، از این رو «شرق ایران» را می توان بهترین و موثق ترین منبع اطلاعاتی عمومی در خصوص آستان قدس رضوی در دوره قاجار به حساب آورد.



### املاک خود را می فروخت تا روزنامه منتشر کند

«شرق ایران» در سال های آخر شاهنشاهی قاجار چاپ می شود. در این دوره وضعیت آستانه مقدسه رضوی، همچون وضعیت دیگر نقاط کشور، نابسامان است و متولیان آن بی دربی عوض می شوند. در دوره انتشار همین روزنامه، تولیت حرم مدام بین ظهیرالاسلام و مرتضی قلی خان طباطبایی نائیبی ردوبدل می شود. آستانه نیز با چالش های متعددی روبه روست و حتی بسیاری از خدام و کارکنان آن به وضع نابسامان معترض اند. رفعت التولیه که از سال ها قبل برای جراید مختلفی چون خورشید، نوس و نوبهار مطلب نوشته است، روزنامه «شرق ایران» را تأسیس می کند تا علاوه بر اخبار ملی و محلی، فضایی رسانه ای را برای اصرار بر اصلاحات در آستانه نیز ایجاد کند.

شماره های موجود «شرق ایران» و خاطرات گلشن آزادی به ما می گوید که رفعت التولیه از روزی که در سال ۱۲۹۴ خورشیدی مدیر روزنامه شده است، یک تنه و بی پروا فریاد اصلاح خواهی را بلند کرده، مخصوصاً چون خودش از صاحب منصبان آستان قدس بوده است و به خرابی تشکیلات آستانه واقف بوده، اصلاحات این آستان را وجهه همت قرار داده و مقالات مؤثر بلایی نوشته است. گلشن آزادی می گوید: در همان سنواتی که املاک و منافع آستانه مانند گوشت قربانی مورد استفاده عده ای از سران آستانه بود، او املاک موروثی خود را می فروخت و صرف انتشار روزنامه ای می کرد که از آن جز فریاد اصلاح خواهی و وطن پرستی چیزی شنیده نمی شد.

تصویری از علی اکبر آزادی، متخلص به گلشن آزادی، در ۲۳ سالگی، درست زمانی که سردبیری نشریه «فکر آزاد» را بر عهده داشت رفعت التولیه هم در همین دوره، مدیریت مسئول این نشریه بود. اطلاعاتی که ما امروز از رفعت التولیه داریم، برگرفته از مقاله او در روزنامه آزادی است.